

Yusif QAZIYEV
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
universitetinin doktorantı, əməkdar müəllim,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

AZƏRBAYCANDA MƏKTƏB KİTABXANALARININ İNKİŞAF TARİXİNDƏN

Sosializm quruculuğunun III beşilliyində (1939-1943) məktəb kitabxanalarının fəaliyyəti

Açar sözlər: kitabxana, kitabxanaçı, kitab, qiraətxana, vəzifə, ədəbiyyat

Ключевые слова: библиотека, библиотекарь, книга, читальня

Key words: library, librarian, book, reading-hall

Üçüncü beşillikdə (1939-1943) məktəb kitabxanalarının üzərinə mühüm vəzifə düşürdü: a) şagirdlərə mütləq vərdisləri aşılamaq, mütləq vasitəsilə dərslərdə verilən bilikləri genişləndirmək və möhkəmləndirmək; b) mütləqədən alınan biliklərdən əməli işdə istifadə bacarığı aşılamq; c) məktəblə kitabxananın əlaqəsini həmişəlik qaydaya salmaq və şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun kitablar vermək (1).

Qeyd edilən vəzifənin həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan SSR XMK məktəb kitabxanalarına yaxından rəhbərlik edib metodiki göstərişlər və köməklər edirdi. Bu məqsədlə 1938-ci ilin ikinci yarısından 1939-cu ilin iyununa qədər Azərb. SSR XMK-nin məktəbdənkənar şöbəsinin inspektoru 10 kənd, 8 şəhər məktəb kitabxanasının işlərini yoxlamış və məktəb kitabxana işinin yaxşılaşması üçün müvafiq metodiki

Məktəb kitabxanalarынъ qajdaja salmalı

MÜƏLLİM QƏZET 23 İYUN 1938 İL № 30

✓ Hər bir məktəbin janında olan məktəb kitabxanasının vəzifələri:

1) Şagirdlərə sistemətik surətdə kitab, qəzet və zurnaldan müstəqil istifadə qajdalarını öjrətməklə, bunlara məktəb proqramması əsasında verilən biliklərin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi sahəsində məktəbə kömək etməkdən;

2) Oxunan kitablardan sosializm vətənimizə, praqtik həyata fajdalı məlumat almaq və şagirdlərə öjrətməkdən;

3) Şagirdlərdə kitaba məhəbbət və bədii interes öjratmaqla, bunların ümumi qultur inkışafına təsir buraxmaqdan və

4) Şagirdlərdə sosializm mylkijəti olan kitablara qultur rəftar etmək vərdisləri jaratmaqdan ibarətdir.

göstərişlər vermişlər. Bu yoxlamanın nəticəsi olaraq Azərnəşr tərəfindən “Məktəb kitabxanası” seriyasında kitabların nəşrinə başlandı.

III beşillikdə məktəb kitabxanasını məqsəd, vəzifə və iş üsullarının göstərən vəzifə

Həmçinin məktəb kitabxanalarının işindəki mövcud nöqsanları aradan qaldırmaq və təlim-tərbiyə işində onların rolunu artırmaq məqsədilə 1939-cu ilin may ayına qədər Azərb. SSR XMK tərəfindən rayon(şəhər) XMS-lərinə və pioner evlərinə aşağıdakı metodik məktublər göndərildi.

a) Məktəb kitabxanalarında inventar kitablarının aparılması və kitabların inventarizasiya edilməsi;

b) Məktəb kitabxanalarında hesabat və hesabdərliğin aparılması və təşkil haqqında metodiki məktub.

c) Məktəb kitabxanasında abonement işi və məktəbdənxaric mütaliyə rəhbərlik (2).

1938-ci ildə Azərkitab rayonların məktəb kitabxanalarına 876742 manat dəyərində kitab göndərmişdir. Bunlardan 719200 manat dəyərində Azərbaycan, 80959 manat dəyərində erməni, 76588 manat dəyərində rus dillərində idi. 1939-cu ildə isə Azərkitab rayonların məktəb kitabxanalarına 363683 manat 16 qəpik dəyərində kitab göndərdi. Bunlardan 288495 manat 18 qəpik dəyərində Azərbaycan dilində, 48410 manat 53 qəpik dəyərində rus dilində, 29776 manat 87 qəpik dəyərində erməni dilində idi (1, v.53, 54).

Artıq 1940-cı ildə Azərbaycanda 1.367.321 nüsxə kitab fonduna malik olan 2480 məktəb kitabxanası fəaliyyət göstərirdi. Həmçinin şagirdlərin sinifdənxaric mütaliəsinə dair ədəbiyyat nəşri xeyli yaxşılaşmış və məktəb kitabxanalarının apardığı kütləvi tədbirlərin sayı əsaslı surətdə artmışdır. Belə ki, 1937-1938-ci dərslərin nisbətən 1940-1941-ci dərslərinə kütləvi tədbirlərin sayı 4 dəfə, tədbirlərdə iştirak edən şagirdlərin sayı isə 3 dəfə artmışdır (3).

Tədbirlərdən biri də uşaqlar üçün yazılmış ədəbi əsərlərin müsabiqəsi idi(1939-cu il). Müsabiqəyə 110 ədəbi əsər gəlmişdir. Müsabiqədə birinci yeri uşaq yazıçısı Seyidzadə tutdu (2, v.14).

Bu dövrdə də kitabxana işinə dair heç bir vəsait çap edilməmişdir. Az SSR XMK məktəb kitabxanaları üzrə inspektorluğa bir ştat verilmişdir (2, v. 54). Kitabxanada kitablar elm sahələri üzrə bölünməmişdir. Kataloqlar tərtib edilmirdi.

Lakin vəziyyətdən çıxmaq üçün təşəbbüslər edilirdi. Məktəb və uşaq kitabxanalarında sinifdənxaric mütaliyə rəhbərlik və kitab vasitəsilə tərbiyə işinin şüurlu aparılmasını təmin etmək, kitab fondlarının müəyyən

bir qayda ilə, həm də mütaliəni təmin edən bir qayda ilə düzəldilməsini tələb edirdi.

1941-ci il proqramında sinifdən xaric mütaliənin iki növü(məcburi, könüllü olduğu) göstərilir. Bu növ mütaliə xüsusilə yuxarı siniflərə aiddir. ədəbiyyat siyahısının tərtibində bu növlər alınmadığından verilən əsərlərin hansının məcburi, hansının könüllü olduğunu müəyyən etmək mümkün deyildir. Demək, məsələ əməli olaraq həll edilməmiş qalmışdır.

Burada mühüm rol oynayan məktəb kitabxanasının o vaxt əsasnaməsi belə yox idi(bax: Orta məktəbin ədəbiyyat proqramı, 1941, səh. 31).

XX əsrin 40-cı illərində gənc nəslin tərbiyə edilməsində bədii ədəbiyyatın böyük rolu qeyd edilirdi.

Dövrü mətbuatda deyilirdi: “Uşaq eşitdiyi və yaxud kitabda olduğu hadisələri müqayisə etmək və oxuduğundan nəticələr çıxarmaq istəyir. Bu müqayisə zamanı uşağın düşüncəsi mərkəzləşir və zehni inkişaf edir. O, kitabdan öyrəndiyi yeni sözləri danışqlarında işlədir... kitab uşaqda söz ehtiyatını artırır, yaddaşını qüvvətləndirir¹”.

Lakin bədii ədəbiyyatın şagirdlər tərəfindən mütaliəsi müstəqil olaraq uşağın özü tərəfindən icra edilirdi. Oxunacaq kitabların seçilməsində və oxunan kitablardan şagirdlərin müəyyən nəticələr çıxarmasında müəllim iştirakı labüd idi. Lakin əksər hallarda müəllimlər sinifdən kənar oxu işləri ilə sistemə məşğul olurdular.

Bu dövrdə şagirdlərin sinifdən xaric oxuya rəhbərlik etmək üçün müxtəlif fikirlər vardır: bəziləri bu işi sinif rəhbərlərinin və bəziləri də kitabxana işçilərinin üzərinə atırdı. Halbuki, bu işə məktəbin bütün pedaqoji kollektivi məsul idi.

Kitabxanalar sinif otaqlarında olan şkaflarda yerləşirdi. Lakin Azərbaycanda üçüncü beşillik dövründə əvvəllərə nisbətən məktəb kitabxanalarının şəbəkəsi genişləndirilmiş, onların maddi-texniki bazası zənginləşmiş, həmçinin iş forma və üsulları yaxşılaşmışdır. Məhz bu baxımdan aşağıdakı təkliflər irəli sürülürdü.

-Pedaqoji sovet məktəb kitabxanası üçün yararlı bina ayrılmasına çalışmalıdır.

-Şagirdlərin mütaliə etdikləri kitabların yaşa və bilik səviyyəsinə uyğun olmasına nəzarət edilməlidir.

- Hər bir sinif rəhbəri iş planında sinifdən xaric işləri unutmamalı və bu barədə iş planında qeydlər etməlidir.

---

¹ Bax: Dadaş Məmmədzadə (BXMS uşaq mütaliə metodkabinetinin metodisti). Uşaq mütaliəsi haqqında- “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 16 oktyabr, 1940-cı il

-İbtidai məktəblərdə hər bir sinif rəhbəri öz sinif şagirdlərinin müəllim işlərinə rəhbərlik etməlidir.

- Müəllim şagirdlərə aşağıdakı mövzular üzrə söhbət aparmalıdır: nə oxumalı? Necə oxumalı? Kitabla necə rəftar etməli?

-Müəllim oxunacaq kitabların 6 aydan bir siyahısını tutmalıdır. Bu siyahı sinifdən, kitabxanadan və qiraətxanadan asılmalıdır. Eyni zamanda siyahı şagirdlərin özündə də olmalıdır və ata-analar tanış olmalıdır.

-Sinifdən xaric oxunan bütün kitabları şagirdlər tərəfindən uçota alınmalıdır. Burada şagirdlər kitabın neçənci olduğunu, tarixini, avtorunu, kitabın adını və nədən xoşlandığını qeyd etməlidir.

-Hər rübün sonunda sinifdən xaric oxu işlərinə yekun vurmaq və ümumi uçotunu aparmaq və nəhayət müəllim şagirdlərə kitab üzərində necə işləməyi öyrətməlidir¹.

XX əsrin 40-cı illərində kitabxanaların, o cümlədən məktəb kitabxanalarının məqsəd və vəzifəsi, dövrü mətbuatda hər tərəfli işıqlandırılıb təbliğ edilirdi. “Müəllim qəzeti” nin səhifələrində qeyd edilirdi ki, uşaq ədəbiyyatının təlim və tərbiyə işində böyük rolu vardır. Ona görə uşaq müəllimi ilə həm müəllim, həm də kitabxanaçının ciddi məşğul olmağı məsləhət görülürdü

Qeyd edilirdi ki, şagirdlərə veriləcək kitab əvvəlcə müəllim və kitabxanaçı tərəfindən oxunmalıdır ki, kitab şagirdin yaş və bilik səviyyəsinə uyğundurmu².

Əsas vəzifələrdən biri də oxucunun ümumi mədəni-siyasi səviyyəsinin artırılması idi. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün kitabxana işçisi şəxsi biliyini müntəzəm artırmalı və öz işinin təbliğatçısı olmalıdır. Həmçinin kitabxanada vaxtaşırı onların mühafizə və söhbətlərini dinləmək şagirdlərə böyük fayda verə bilər. Belə tədbirlərdə kitab sərgisinin (tematik sərgilər, yubilyarlara həsr edilmiş sərgilər və s.) təşkili- nin böyük əhəmiyyətindən danışılırdı¹.

Əvvəlcə qeyd edilən dövrün 30-cu illərində Ağdaş rayonu uşaq müəllimi və kitab təbliği baxımından gözə çarpan dövrün nüfuzlu qəzetlərindən olan “Kommunist” qəzetinin səhifələrində yazılırdı. Ağdaş rayonu xalq maarif şöbəsi və rayon pionerlər klubu yanında uşaq kitabxanası (uşaq kitabxanası-Y.Q) açılmışdır. Kitabxanaya 4500 manatlıq kitab alınmışdır. Kitabxana yanında qiraətxanana və ədəbiyyat dərnəyi təşkil edilmişdir. Az müddətdə 250 oxucu cəlb edilmişdir.

---

¹ Dadaş Məmmədzadə (BXMSŞ uşaq müəllim metod kabinetinin metodisti) uşaq müəllimi haqqına-“Azərbaycan müəllimi” qəz., 16 oktyabr, 1940-cı il ., №32, səh. 4.

² Yəni orada

Kitabxanada “Sabir guşəsi”, “Lenin guşəsi” təşkil edilmiş və kitabxana aktivinin iştirakı ilə divar qəzeti də buraxılırdı².

**1939-1940-cı dərş ili üzrə Azərbaycan SSR-də
məktəb kitabxanalarının işi haqqında məlumat**

Cədvəlİ

Yaşayış tipi	Məktəbin tipi	Məktəb kitabxana işi					
		Məktəbdə kitabxanaları	Kitabı olmayan	Kitabı olan kitabxanalar	Müəllimlər üçün	Sınıfədxar ic mütaliə üçün	Məktəb kitabxanası
1	2	3	4	5	6	7	8
Şəhər yaşayış yerləri	İbtidai məktəblər	68	21	47	2974	25599	5
	Natamam orta məktəblər	102	6	96	8942	112383	77
	Orta məktəblər	155	-	155	25699	297651	148
	Cəmi	325	27	298	37615	435633	230
Kənd yerləri	İbtidai məktəblər	1688	831	857	7210	121541	3
	Natamam orta məktəblər	1117	142	975	54839	483710	330
	Orta məktəblər	364	14	350	40929	326437	249
	Cəmi	3169	987	2182	102978	931688	582
C ə	İbtidai	1756	852	904	10184	147140	8

məktəblər							
Natamam orta məktəblər	1219	148	1071	63781	596093	407	
Orta məktəblər	519	14	505	66628	624088	397	
Cəmi	3494	1014	2480	140593	1367321	812	

1. AZRMDTA. Fond 57. s.11, iş 418. Azərbaycan SSR-də İbtidai, natamam və orta məktəblər üzrə xarici dillərin tədrisi, kitabxana işi, kino və radio qoyuluşu haqqında məlumat, vərəq 1 və arxa.

1. Bax: Məmmədzadə D. “Oxucuların tələbini ödəməli”-Müəllimlər qəzeti” 1940, 13 dekabr, N39, səh.4
2. Bax: Sadiqov F. “Cocuq kitabxanası”-“Kommunist” qəzeti”, 1937, 6 yanvar, № 5, səhifə 4.

Учар орта мектебинин əлачы шакирдлеринден Сулейман Мəммədov və Сабир Гəсимов «Ленин наггында нағыллар» китабыны охуюрлар.
Фото Боровскииндир

“Azərbaycan müəllimi” 16 oktyabr 1940-cı il

Ədəbiyyat

1. AzR MDTA, f.57, siyahı 1, iş 1376, v.53, 54; iş 1266, v.3.

2. AzR MDTA, f.57, siyahı 1, iş 1375, v.54.
3. Xələfov A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin tarixi (1933-1958). B., 1974, səh.55-62, 120-121, 174-177, 222-225.
4. Azərbaycanca xalq maarifinin inkişaf yolu. – B., 1945.
5. Orta məktəb ədəbiyyatı proqram. B., 1941, səh.3.

Ю. ГАДЖИЕВ

РАЗВИТИЕ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК

РЕЗЮМЕ

Статья называется «Деятельность школьных библиотек в III пятилетии (1939 - 1943) социалистического строя».

В этот период определялись многие обязанности школьных библиотек и библиотекарей.

Одной из основных обязанностей была организация отдельных комнат для школьных библиотек. Одной из других задач было повышение общего культурно - политического уровня, как самих читателей, так и библиотекаря, и повышение их библиотечных знаний было главной задачей.

Y. HACIYEV

DEVELOPMENT OF SCHOOL LIBRARIES

SUMMARY

This article is called as «Activity of schools libraries in III five-year (1939-1943) of Socialism construction».

In this period number of duties of school library and librarian were determined.

One of the main duties was organization of separate rooms for school libraries. Another main activity was increase of general cultural-political level of both reader and librarian and increase of their library knowledge.